

РЕЦЕНЗІЇ

НОВИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ІЗ ПОДІЛЛЯ*

Цінність діалектної лексики та фразеології доводити нема необхідності. Живильне джерело для української літературної мови, народне мовлення відображає не тільки досвід та історію людини, її розум, культуру, творчу фантазію, але й набутки нації загалом. Ареальна фразеографія продовжує залишатися серед першочергових напрямків діяльності мовознавців, тому поява нового словника, без сумніву, є доброю новиною для науковців, викладачів та студентів-філологів, учителів-словесників та тих, хто цікавиться українською мовою. Мова йде про працю Наталії Коваленко «Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок», видану в Кам'янці-Подільському 2019 року.

Матеріали до словника збиралися протягом досить значного періоду – з 1995 по 2018 рік за спеціально укладеною програмою. Словник представляє фразеологію подільських і суміжних буковинських, волинських і наддністрянських говірок. Обсяг цієї праці – понад 400 сторінок, де на матеріалі 516 населених пунктів Поділля репрезентуються 7500 фразеологічних одиниць народного мовлення (разом із варіантами). Як указано в анотації, це села східних районів Тернопільщини, південні райони Хмельниччини та Вінниччини, а також суміжні території – західні райони Тернопільської області, північні райони Хмельницької та Чернівецької областей.

У передмові авторка робить огляд раніше опублікованих праць і зазначає, що створення регіональних фразеологічних словників є актуальним завданням української діалектології з огляду на високий рівень варіативності, синонімії, багатств значень фразем та їх емоційно-експресивному насиченню, до того ж цей матеріал часто-густо містить елементи архаїчні або й призабуті. До речі, дослідниця вже має у власному доробку працю «Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь волинських і подільських говірок Хмельниччини» (Кам'янець-Подільський, 2011).

В Україні фразеологізми з різних територій представлені у дисертаціях (Т.Грица, Н.Коваленко, І.Мілева, Р.Міняйло, М.Олійник та ін.); вони містяться, як правило, у додатках, які ще не опубліковані як окремі фразеологічні словники, хоча, як підкреслює Н.Коваленко, на сьогодні маємо 14 фразеологічних словників з усіх трьох наріч української мови (с.4). Зауважимо, що докторське дисертаційне дослідження фразеології українських діалектів карпатського регіону здійснив В.І.Лавер з Ужгородського університету в 1992 році. З того часу інтенсифікувалося комплексне дисертаційне вивчення фразеології окремих регіонів України.

Метою ж рецензованого «Фразеологічного словника подільських і суміжних говірок» Наталії Коваленко є фіксація всього розмаїття фраземного складу подільських та суміжних з ними говірок з усіма наявними варіантами — фонетичними, морфологічними, лексичними, синонімічними рядами, полісемією (с. 7). Авторка взяла до уваги як загальноукраїнські, так і вузьколокальні фразеологічні одиниці. Крім власне фразем подільських та суміжних говірок, словник містить такі структурні елементи: «Передмова», «Структура словника та словникової статті», «Про історичні джерела подільської фразеології», «Список скорочень історичних джерел» (мабуть, краще б список скорочень назв історичних джерел – Г.В.), «Список умовних скорочень назв населених пунктів», «Словник діалектних і малозрозумілих слів», який містить стилістичні ремарки, «Список скорочень ремарок». Ці структурні елементи значно полегшують користування виданням.

На нашу думку, важливим є використання історичних джерел у рецензованому словнику. У параграфі, який так і називається — «Про історичні джерела словника», дослідниця характеризує лексикографічні праці середини XIX століття, на сторінках яких вміщено значну кількість фразем та паремійних одиниць із Поділля. Це записи С. Руданського, К. Шейковського, А. Свидницького, М. Номиса, І. Франка, фразеологічні одиниці, записані на Поділлі, у «Словарі української мови» Б. Грінченка, а також у збірці «Казки та оповідання з Поділля в записках 1850-1860-х рр.», виданій у 1928 році (упорядник М. Левченко). До речі, М. Левченко зазначав, що в цих записах, які належать відомим подолянам — поету С.В. Руданському та етнографу А.І. Димінському, чимало прикладів сталих виразів тогочасного народного мовлення Поділля (с.10 – 12). Фраземи, взяті авторкою з цих історичних джерел, доповнюють його і забезпечують повноту дослідження.

Словник укладений за алфавітним принципом. Заголовні слова — це переважно перший за рахунком у фраземі іменник (у початковій формі), якщо іменника нема, то значення фразеологічної одиниці тлумачиться через іншу частину мови у такій послідовності: прикметник, дієслово, займенник, числівник, прислівник. Після заголовного слова подається реестровий фразеологізм та запис його фонетичною транскрипцією (курсивом) з тлумаченням семантики, далі у круглих дужках зазначена скорочена назва населеного пункту, де зафіксовано фразему. Через виділену скісну лінію подаються виявлені фонетичні чи граматичні варіанти фразеологізму, повторювані компоненти в них замінені тильдою (~), однак фонетична транскрипція подається у варіантах повністю, наприклад:

* Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.

МОЛОКО

вурдитися, як молоко [*'вурде^ттис'а йак моло'ко*] ‘кривитися, виявляти незадоволення’ (Злч, Км, Кар, Став, Ярм, Баг, Крив, ВС, Жбн) / **вурдити-сі** ~ [*'вурде^ттис'і йак моло'ко*] (Цик) (с. 9).

Варіанти фразем (чи окремих лексем) Н. Коваленко подає через виділену скісну лінію, а при явищах полісемії, які спостерігаються переважно в дистантних говірках, кожне окреме значення авторка позначає цифрою через крапку, наприклад:

ПІТ

в піт кинуло кого [*ў n 'it 'кинуло*] 1. ‘зляктися, відчути страх’ (Влн). 2. ~ ‘втомитися’ (Плп) (с. 10).

До речі, як видно з попереднього прикладу, курсивом у фраземах позначаються типові чи єдино можливі граматичні зв'язки фраземи з контекстом. Що ж до давніх джерел із Поділля, то вони позначені спеціальною позначкою — *, наприклад:

БАТЬКО

*розкричався, як на батька [Номис, 183] (с. 32).

Відсилання авторка зробила на всі іменники, що входять до складу фраземи, наприклад:

ВОВК

лізти в пащу вовка див. ПАЩА.

ПАЩА

лізти в пащу вовка [*л'істи ў 'пашчу 'воўка*] ‘ризикувати’ (Кос) (с. 10).

Рецензований словник збагатив ареальну фразеографію, уважний читач знайде тут виразні особливості народного мовлення Поділля, у тому числі діалектну лексику (*бузько, варіят/варет, від-волока, грань, іно/їно, калабаня, когут, напудити, перепуджений, повісьмо/повісмо* і т. ін.) а також багате емоційно-експресивне насичення, адже фраземи віддзеркалюють життя — з його невтомною

працею, труднощами й радіощами, гумором, іронією й самоіронією, стосунками з людьми і природою, тут звучать і сакральні мотиви (фразеологічні одиниці з іменником **душа** займають сс. 117 – 123), ціннісні орієнтації і сподівання народу, — словом, усе те, що складає фразеологічну картину Поділля, як і України загалом, а зрештою, й світу в цілому. Словник відображає розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами, мовознавці знайдуть тут цікавий матеріал для характеристики порівняльних конструкцій тощо. Зауважимо, що особливий інтерес викликають вузьколокальні фраземи, проте їхня семантика, як і джерело виникнення, потребують пояснень. Наприклад, фразеологічна одиниця *заробив, як Щигельський в Тридуха* ‘мало заробити’, зафіксована в с. Мала Кушелівка Дунаєвського району Хмельницької області (с. 396), без сумніву, потребує уточнень. Відзначимо також, що у наведених фраземах *ні живий, ні мертвий* (с. 125), *ні риба, ні м'ясо* (с. 292), *ні в сьому, ні в тому* (с. 317), *ні с'як, ні так* (с. 353), *ні те, ні се* (с. 354) кома не ставиться, оскільки, за правилами української пунктуації, це усталений вислів зі сполучником **і** або **ні** (див. правопис): *отже, ні живий ні мертвий, ні риба ні м'ясо, ні в сьому ні в тому, ні так ні с'як*. На жаль, словник не містить ілюстрацій, вони помітно б доповнили його у стилістичному й синтаксичному плані. Ці зауваження не знижують загальної високої оцінки виданої праці. Вважаємо, що словник Н. Коваленко відповідає потребам часу і стане джерелом подальших досліджень народного мовлення.

Галина Вовченко, кандидат
філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Ужгородського національного університету;
orcid.org/0000-0002-2873-2858